

Bodor Virág – Gábor György

Én már azt a pusztán tényre nagyon jellemzőnek tartom, hogy ez a szavunk, az „Európa” szavunk büszke és komoly hagyományokkal rendelkező szó valójában nem európai eredetű. Sémikahád eredetű szóról van szó. Ered: napnyugtát, naplementét jelent mert hiszen onnan nézve, a közel-keletről nézve a nap valahol a nyugati földek mögött nyugodott le. Ez azért jellemző számomra, mert valahol már ebben a szóban, Európa elnevezésében benne van Európa egész története. Az a sokszínűség, az a gazdagság, az tudniillik, hogy Európa nem csak önmagából volt képes mindig megújulni a történelemben. Talán önmagában nem is tud semmilyen szervezet, semmilyen organizmus megújulni, hanem máshonnan, mindig máshonnan szívta fel magát, máshonnan gyűjtötte be magába azokat az elemeket, amelyek a saját fejlődéséhez, folyamat jellegéhez szükségesek voltak. Azaz Európának a nyitottsága a külvilágra, az Európán kívüliségre rendkívül jellemző. Amúgy, ha mondjuk, arra keressük a választ, hogy mik lehettek azok az elemek, amelyek Európa identitását a máig ható és a máig meghatározó jellegzetességét meghatározta, akkor talán három, nagyon távolról közelítve, három pillért lehetne mondani, amelyekből az egyik szintén nem európai eredetű. De vegyük sorra. Az egyik ilyen pillérnek a görög filozófiai gondolkodást tekintem. Itt nem is az a lényeg, hogy filozófiai gondolkodás, hanem az a lényeg, hogy racionális gondolkodás. Az érvek racionális levezetése, az hogy a párbeszédekben, a dialógusokban nem a tekintély számít, nem bizonyos transzcendens elvek számítanak, hanem az, hogy hogyan tudok érvelni, hogyan tudom meggyőzni a másikat a saját igazamról, és ehhez hozzátartozik, hogy a párbeszédben érvek csapnak össze, érvekkel. És azt hiszem, mind a mai napig tanulság, hogy folyamatosan a racionális elemnek kell meghatározónak lenni. A másik ilyen elem a római jog, amely tulajdonképpen az ember cselekvési terének a szabadságát határozta meg, az egyén jogosultságát a javakból. Magyarul a magántulajdon itt jelentkezett először, ami az egyéni individuális, személyes jellegnek az előtérbe állítását jelenti. Ráadásul az alanyt, mindenfajta jogvédelem illeti meg, magyarul a személyiség jogai a középpontba helyezkednek. A harmadik elem, erre mondtam, hogy nem európai eredetű, hanem közel-keleti, az a zsidó-keresztény vallási hagyomány. Ez két szempontból alapvetően fontos, mármint Európa jövőjét tekintve. Az egyik, hogy tudniillik itt fogalmazódik meg, a szabadság gondolata. Gondoljunk csak arra, hogy a tízparancsolat egy helyén azt mondja az Isten, az örökkévaló, hogy én vagyok az Úr, aki kivezettelek téged Egyiptomból, a

szolgaság házából. Aki szabaddá tettelek téged. Azaz csak szabad ember, és csak szabad nép tud a törvényekkel értelmesen valamit is kezdeni, a rabszolga elszenvedi a törvényeket, a szabad ember azonban megéli a törvényeket. Tehát a szabadság gondolata, amiben egyébként benne van a szabad akarat gondolatköre is, abba is belefér, hiszen szabadon választunk, szabadon döntünk jó és rossz között. A másik pedig, ami ennek a zsidó-keresztény hagyománynak az egyik lényegét jelenti, hogy tudniillik a történelmi gondolkodást bevezette. Ettől a pillanattól kezdve világossá vált, hogy az ember, szemben mondjuk a görög, vagy római világgal, nem pusztán elszenvedi a végzetet, a fátumot, a sorsot, nem a végzetnek, és a fátumnak, a sorsnak a pofozógépe, hanem maga alakítja a történelmét. A történelmet, aminek kifutása van, aminek értelme van, ami valahonnan, valameddig tart, és ez a valahonnan, valameddig tartó szakasz értelemmel, sőt etikai, morális értelemmel telítődik.

Az előbb említette, hogy Európa a megújulás időszakaiban mindig valahonnan kintről merített. Itt milyen megújulásra gondoljunk?

Nagyon fontos, hogy Európa sohasem volt köldöknéző. Európa először is mindig befogadó volt, és csak zárójelben jelzem, hogy nagyon szeretném, ha ezt a jellegét megőrizné a későbbiekben is, az eljövendőkben. Európa nyitott volt, önmagán belül is nyitott volt, nem csak kontinensként volt nyitott más kontinensek felé, hanem a kontinensen belül is befogadta az éppen üldözötteket. Nagyon sok példa van erre, de ha megnézzük mondjuk Európa nagy történelmi, vagy kulturális pillanatait, azt láthatjuk, hogy a saját megújulásához is kívülről kereste azokat az elemeket, amelyeket aztán természetes módon dolgozott bele a saját kultúrájába. Ugye, gondoljunk csak arra, hogy a romantika időszakában amikor felfedezi Európa az Európán kívüli világot, és ahhoz pozitívan viszonyul. Delacroix marokkói témájú képeket fest, egy csomó művész elindul távol-keletre élményeket szerezni, témákat szerezni, és közben Európa egyre jobban nyit, akár a zenei hagyományában, pl. az afrikai népzene világa felé, vagy az amerikai népzene világa felé, ebből lesz majd pl. a jazz, vagy a kortárs zenének egy csomó eleme, azaz Európa folyamatosan érdeklődve figyeli a rajta kívül zajló eseményeket. Megjegyzem, hogy talán egyáltalán nem véletlen, hogy a felfedezések, a földrajzi felfedezések lehetősége is Európából indult el. Nyilván annak minden negatív vonzatával is Európa nyitottan figyelte a külvilágot, és mindazt, amit ott talált rögtön hozta haza, rögtön beépítette a saját kultúrájába, ezek akár kulturális elemek lehettek, de akár mezőgazdasági

vonatkozási dolgok is, mindenesetre az derült ki, hogy Európa, Európának ez a nyitottsága megtermékenyítő. Nagyon érdekes, hogy az európai gondolkodók, akik valamilyen kritikai attitűddel viszonyultak az éppen fennállóhoz, mondjuk Európa politikai, vagy hatalmi rendszeréhez (gondoljunk a felvilágosodásbeli gondolkodókra), ők azok, akik az európai civilizációval, és az általuk éppen rossznak, negatívnak tekintett európai civilizációval szembe állítják azt a külső civilizációt, amit Európa ekkor még nem is tekintett annyira civilizációnak, hanem a vademberek világának tekintett. Csakhogy a felvilágosodás gondolkodói ezekből jó vadembereket, bon sauvages-t, jó vadembereket csinál, akik igazából példát mutathatnak, pozitív paradigmaként jelennek meg Európa számára, az európai megújulás számára. Lám-lám, az európai civilizáció tele van bűnnel, bajjal, háborúval, erőszakoskodással, és ebben egyszer csak megjelenik a barbár, a vadember, ám kiderül, hogy ez a barbár, ez a vadember, ez jó vadember, hiszen ő a megtisztulást hozza. Hiszen kiderül, hogy az ő világában, mondjuk, Montesquieu perzsa levelek című munkájára gondolok, az ő világukban ismeretlen az erőszak, ismeretlen a kegyetlenség és ez az, ami példát kell adjon Európa számára.

Most úgy beszéltünk Európáról, mint hogyha ez egy egységes egész volna, és olyan elemekről beszéltünk, amik Európán kívülről érkeztek. Holott Európában is sokfajta, többfajta kultúra létezik együtt és ezek is ugyanígy hatnak egymásra.

Így van. Európát hála Istennek a sokféleség is jellemzi, a kulturális sokféleség, a tradíciók sokfélesége, a vallási sokféleség, a nyelvek sokfélesége, és ez mind-mind érték, olyannyira, hogy én elborzadva figyelném azt, hogy ha valamilyen külső, erőszakos szándék nyilatkozna meg, amely ezeket megpróbálná egységesíteni, egy posztmodern elképzelés alapján. Ezeket nem szabad egységesíteni, Európa ezzel a sokféleséggel az, ami, és ez maradjon is meg ilyenek. Azaz ne találjunk ki se nyelvben eszperantót, se kulturális szokásokban, tradíciókban ne találjunk ki „eszperantót”. Nem baj, még egyszer mondom, direkt pozitív dolog, ha mondjuk a vallási sokszínűség jellemzi ezt a kontinenst, ráadásul meg ugye ez a kontinens, milyen érdekes, mennyire nyitott a különböző távoli kontinensek, mondjuk távol-keleti vallási hagyományok felé, és ezeket ugyanúgy befogadja. A probléma nem a sokszínűséggel van. Még csak azzal sincs probléma, hogy ha – a vallásoknál maradván – az egyes emberek a saját vallási igazságukat tekintik az abszolút igazságnak. A probléma ott kezdődik, amikor ezt a saját hitükből fakadó abszolút

igazságot kizárólagossá próbálják tenni. Olyan univerzalisztikus módon kizárólagossá, amelybe már más hagyomány, más tradíció, más ideológia, más politikai elképzelés, vagy más vallási tradíció nem fér bele. A probléma éppen ez: a fundamentalizmusnak ez az eszperantóban való gondolkodás a lényege, a szürkeség a lényege, az hogy megpróbálja a sokszínűséget egyszínűvé tenni. Azt a sokszínűséget, ami gyönyörű mozaikszerűen tölti ki és teszi ki Európát, amiben ma élünk. Hogyan? A legdurvább politikai, hatalmi eszközökkel. Azaz a sokszínűséget őrizzük meg, ám úgy, hogy közben érdeklődve figyeljük a másikat! Gondoljunk csak arra, hogy mindenki, minden egyes ember igazából a legpontosabban a saját anyanyelvén fejezi ki magát, ez teljesen természetes dolog. De ez nem azt jelenti, hogy ne tanuljunk nyelveket, hiszen fel kell ismernünk azt, hogy a másik beszéde az nem artikulálatlan üvöltés, hanem az ugyanolyan tagolt, emberi gondolatokat kifejező nyelv, mint a miénk. Most így van ez a tradíciókkal, a kulturális tradíciókkal is, a vallási tradíciókkal is. Nem kell megijedni a másiktól, hanem közeledni kell hozzá, meg kell ismerni a másikat.

Bodor Virág – Heller Ágnes

Mit jelent európainak lenni, egyáltalán jelent-e valamit európainak lenni?

Ez nagyon nehéz kérdés. Mindig jelenthet valamit, európainak lenni. Mindig különböző dolgokat jelentett: volt amikor azt jelentette, hogy fehér ember, volt amikor a szabadságot jelentette a despotizmussal szemben, volt amikor azt jelentette hogy a haladás az elmaradással szemben. Mindig másfajta az európai identitás. Minden identitást valakivel szemben állítunk, tehát Európával szembeállítottuk az ázsiai kultúrát, Afrikát, és ezzel szemben határoztuk meg Európa identitását. Ma ezt az identitást nem lehet így meghatározni. Az utolsó identitás a modern Európa volt az elmaradt világgal szemben, ez ma már nem működik, hiszen az egész világ modernné válik, és ha nem is életformájában, de legalább a technológia, vagy a tudomány szempontjából alapjában Kína is modern, India is modern, bizonyos részeit leszámítva Afrika is modern, Latin-Amerika is modernizálódik, úgyhogy ez az

identitás már nem működik. Valamilyen új identitást kellene Európának találni, ez még kialakulóban van, ezt még nem tudjuk. Eleinte negatív módon volt jelen, tudja Lévi-Strauss óta magunkat, mint gyarmatosítót, mint etnokratát azonosítottuk, szebben mondva, mint etnocentrikusat. A gyönyörű másfajta életformákkal, a pluralizmussal szemben monolitnak. Ma inkább azt mondjuk, mi vagyunk a pluralisták, ők a monolitok. Tehát itt a legkülönbözőbb identitások vannak. Ezek mindig változnak. Ma problémánk van, hogyan határozzuk meg önmagunkat.

Milyen kísérletek vannak erre?

Hát a kísérletek nem nagyon működnek. Ugye, azt mondjuk, Európai Unió, az egy politikai intézmény, elsősorban gazdasági intézmény, de az még nem ad az embereknek identitást. Úgyhogy nem érzek kísérleteket egy európai identitás megfogalmazására, és nem is találom fontosnak különben, hogy egy európai identitás most megfogalmazódjon, mert mint mondtam, mindig egy másik kultúrával szemben fogalmazódott meg, és az ember nem veti el a másik ember kultúráját, mint pogányt, mint elmaradottat, mint primitívet, nem is használja ezeket a kifejezéseket többé, és ettől az európai identitás viszonylagossá válik. Legfeljebb azt mondjuk, hogy ebben a pillanatban Európát a demokrácia jellemzi, ebben a pillanatban a kölcsönös megértés és kompromisszum jellemzi, de ez nem egy erős identitás, ez egy viszonylagos identitás. Mondták, hogy Európát az jellemzi, mindig ez jellemezte, hogy kis területen nagyon sok kultúra található, ezek kölcsönhatásban állnak egymással, nagyon sok nyelvet beszélnek, egy kis területen ezek mind kultúrnyelvek, ezeknek mind van kulturális hagyományuk, ez még mindig valahogy működik, mert ez valóban egy olyan hagyománya Európának, amelyikben nincs szükség szembeállításra. Nincs szükség a másikat, mint negatívát, vagy mint elmaradottat, vagy mint ördögít a falra fesse.

Itt Budapesten, nekünk, milyen identitásaink vannak?

Mindenkinek, gondolom, más, mert véletlenszerű egyedek vagyunk, és kezdünk rájönni arra, hogy véletlenül csöppenünk bele abba a világba, amelyben megszületünk. Az identitásunk kialakul, azaz nem születésünkkel adott. Az újszülöttnél nincs identitása, azon kívül, hogy önmaga, és az emberi fajnak, az emberi létnek a része. Az identitásunk lassan alakul ki, és attól is függ, hogy milyen környezetben alakul ki, hogy mennyire fundamentalista, vagy mennyire liberális a környezet, hogy hányfajta identitásunk lesz, hogy kizárjuk-e a másikat, vagy nem

zárjuk ki a másikat. Itt nem lehet többes számban beszélni, csak egyes számban lehet beszélni.

Ha most olyan példákat veszünk, hogy fontos-e nekünk a nemzeti identitásunk, például nekünk, magyaroknak? Fontos-e nekünk az, hogy budapestiek vagyunk? Az is teljesen egyedi?

Azt hiszem, a budapestiek többnyire budapestinek érzik magukat, és a magyar nemzeti identitás is valahogy természet adta identitás, vannak természet adta identitások, amibe beleszületünk. Ugye a magyar nyelv, az anyanyelvünk. És semmilyen nyelvet nem fog úgy beszélni, mint a magyar nyelvet, ennél fogva nagyon nehéz ezt az identitást relativizálni és teljesen feladni. De ez az identitás megszűri a többi identitást. Nagyon sokféle identitása van az embernek. Nekem mondjuk az, hogy magyar vagyok, zsidó vagyok, nő vagyok. Ez is identitás, ez is természet adta, hiszen nőnek születtem, de az, hogy mit jelent nőnek lenni, mivel jár az, hogy nőnek lenni, az már erősen szociálisan determinált. És aztán van egy identitásom, amit magam választottam, hogy filozófus vagyok. Ugye, ez választásom, ebbe nem születtem bele, ezt nem természet adta, ez teljes mértékben szabadon választott. Demokrata vagyok, liberális vagyok. A politikai hozzáállás is szabadon választott, mert hiszen azt nem örököljük a szüleinktől, vagy ritkán örököljük.

Most legutóbb azt mondta, hogy az identitás megengedő is lehet, hiszen sokféle identitás van egymás mellett, az előbb viszont már célzott rá, hogy vannak viszont olyan önmeghatározások, amik kizárják a másikat. Mitől függ, hogy egyik ilyen, a másik olyan? Melyik a megengedő, és melyik, amelyik gátként szolgál egy kommunikációban?

Voltaképpen semelyik identitás nem zárja ki a másikat, az identitások jól élnek egymás mellett, hiszen egyszer az egyik, egyszer a másik kerül előtérbe, és attól is függ, hogy hol vagy, vagy mit csinálsz, vagy milyen kapcsolatra gondolsz, kivel kommunikálsz. Mondjuk, ha kommunikációról van szó, meg kell, kérdezzem, hogy kivel kommunikálsz, milyen szempontból kommunikálsz. Politikai kommunikáció szempontjából ugye az az ország döntő, amelyikben állampolgár, honpolgár vagyok, hiszen ott tudok a politikában, ha nem is az irányításában, hanem a politizálásban részt venni. Tehát ott, az a közeg, amelyikben vagyok, részemről Magyarország, ahol, mint honpolgár tudok működni. Politikai identitásból ez a fontos. Személyesen? Hát én általában személyesen azokkal kötök közelebbi kapcsolatot, akik szellemi lények. Hát főleg filozófusokkal. Minden szerelmem filozófus volt, ugye ez mond

valamit? Nem az a fontos, hogy magyar legyen, vagy zsidó legyen vagy akármilyen legyen, hanem voltaképpen a szellemi kapcsolatok azok, amelyek ezeknek a közeli kapcsolatokat megteremtik. Tehát mindig más identitás kerül előtérbe, helytől, szituációtól, feladattól függően és kapcsolattól függően.

Egy pillanatra még visszatérve a kiindulási ponthoz, amikor arról beszéltünk, hogy az európai identitás most nem annyira fontos. Miért nincs erre szükségünk? Jó, hogy az Európai Unió egy intézmény, de nem kellene-e Európának Európaként fellépnie, akár gazdasági, akár szellemi téren, vagy bármilyen téren?

Nézzé, Európában nagyon sok probléma van, és az identitás problematizálása az egyike ezeknek a problémáknak. Ugye Európa, ahogy említettem relativizálta önmagát. Régen büszke volt önmagára, és a saját fölényét hirdette, most megfordult a játszma, és Európa kisebbségi komplexusban kezd szenvedni. Ennek következménye mind az Unióval együtt és az Unió ellenére, Európa elgyávulása. A kontinens, amelyik cinikus, nem hisz semmiben, az emberek nem hisznek a demokráciában, és ma már a szabadságban sem hisznek, és biztos nem hajlandók megvédeni az európai kultúrát. Szemben Amerikával. Amerikában hisznek a szabadságban, hisznek a liberalizmusban, hisznek a saját eszméikben, saját országukban, hisznek a demokráciában, ez sokkal erősebb háttérrel ad számukra, mint amilyen az európai háttér. Mondom, Európa cinikussá vált.

Mit jelent, hogy nem hajlandóak megvédeni a kultúrájukat?

Hát egyáltalán, Európa számára az azonosság Európa értékeivel gyenge lábon áll. Egy szempontból persze azonosulnak vele, hogy ha arról van szó, hogy politikailag, gazdaságilag használják. De ha arról van szó, hogy egy érték, amit meg kellene védeni, ami fontos a számunkra, és aminek a szempontjából más értékeket nem tartunk egyenlőnek. Egyenjogúnak igen, de nem egyenlőnek. Akkor probléma van. Nézzé pl. az iszlámizmussal szembeni magatartást! Európa úgy elgyávult az iszlámizmussal szemben, pedig az iszlámizmus nem egy vallás. A vallási tolerancia természetes a mai Európa számára (bár tisztelet azoknak, akiknek természetes, sokaknak persze nem) de az, hogy egy totalitárius irányzattal szemben nem tesz le a lábukat a földre, és engedményeket tesznek annak, nem védik meg a demokráciát, minden mellékönyv nélkül, ez Európa elgyávulásának a jele. Persze nem véletlen és nem újdonság, azért ne csináljunk Európából ideált, Európában jelent meg először a modern totalitárianizmus, itt volt Adolf Hitler, itt volt Sztálin, az európai

identitáshoz nem csak a demokrácia, hanem a bonapartizmus is hozzá tartozik. Az európaiak szeretnek, éppen azért mert cinikussá válnak, újra hinni, és ha újra hinni akarnak, nem a demokráciában fognak hinni, hanem a vezérekben fognak hinni. Ez egy nagy problémája az európai kultúrának, a hagyománynak.